

Analyzing the theoretical and functional dimensions of equitable balancing of legal remedies in the settlement of contractual disputes

Alireza Soltani PhD Candidate, Private Law, B.U.C., Islamic Azad University, Bushehr, Iran
a.soltani6703@iau.ac.ir

Gholamhossein Afras Corresponding Author, Department of Private Law, B.U.C., Islamic Azad University, Bushehr, Iran. gh.Afras1355@iau.ac.ir

Abbas Barzegarzadeh Department of International Law, B.U.C., Islamic Azad University, Bushehr, Iran abbasbarzegar@iau.ac.ir

Article Info

Article Type:
Reserch Article

Date received:
2025/09/10

Date approved:
2025/ 12/18

ABSTRACT

In contemporary legal systems, the principle of fairness has gained significant attention as a fundamental concept in achieving contractual justice and adjusting legal relationships. This article aims to examine the position and function of the principle of fairness in Iranian contract law with a comparative view of English law, and to analyze its role in the interpretation and enforcement of contracts. The research method is descriptive–analytical and is based on library studies, including legal texts, doctrinal writings, statutes, and selected judicial practices. In this framework, the concept and theoretical foundations of fairness in law and Islamic jurisprudence are first explained, followed by an examination of its status in the Iranian legal system and English law. The findings indicate that although the principle of fairness in English law—particularly through the institution of equity—has a clear and influential role in moderating rigid legal rules, in Iranian law this principle can also be inferred and applied through Islamic jurisprudential foundations and legal doctrines such as justice, good faith, and the rule of no harm. However, its application in Iranian judicial practice is less explicit and systematic. Therefore, strengthening a fairness-based approach in the interpretation and enforcement of contracts can contribute to achieving contractual justice, reducing legal disputes, and enhancing the flexibility of the legal system..

Cite this Article: Soltani,A and Afras,Gh . Barzegarzadeh , A (2025). Analyzing the theoretical and functional dimensions of equitable balancing of legal remedies in the settlement of contractual disputes. *International Relations Researches*, 15(3), 241-265. doi: 10.22034/irr.2026.582134.2855

© Author(s)

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2026.582134.2855

Introduction

In contemporary legal systems, achieving justice in contractual relationships has become one of the central concerns of legal scholars and legislative frameworks. The expansion of economic relations, the increasing complexity of commercial interactions, and the imbalance of bargaining power between contracting parties have demonstrated that reliance solely on rigid and formal legal rules is often insufficient to ensure justice in contractual dealings. Consequently, concepts such as fairness, good faith, and contractual justice have emerged as important mechanisms for balancing legal relationships and preventing unjust outcomes in contractual arrangements. Among these concepts, the principle of fairness has gained particular significance as a fundamental legal notion that seeks to mitigate the strict application of legal rules and ensure equitable outcomes. In English law, this concept has historically been institutionalized through the doctrine of Equity, which functions as a complementary system to the common law and enables courts to address situations where rigid legal rules may lead to unjust results. In the Iranian legal system, although the principle of fairness is not always explicitly recognized as an independent legal doctrine, its conceptual foundations can be identified within Islamic jurisprudence and various legal principles such as justice, good faith, and the rule of no harm. These principles provide a normative framework through which equitable considerations may influence the interpretation and application of legal rules. From this perspective, examining the position and function of fairness within Iranian law and comparing it with English law can contribute to a deeper understanding of the mechanisms through which contractual justice may be achieved. Such an analysis is particularly significant because many legal disputes arise from the strict application of contractual rules without sufficient attention to equitable considerations and the actual circumstances of the parties involved. Therefore, a theoretical and comparative examination of the principle of fairness may provide valuable insights for improving contractual interpretation, reducing legal conflicts, and enhancing the effectiveness of legal systems.

Methodology

This study is a fundamental research project that adopts a descriptive–analytical method combined with a comparative approach. The data required for the research were collected through library-based methods using a wide range of legal sources, including academic books, scholarly articles, legal doctrines, statutory materials, and relevant jurisprudential texts. In the first stage of the research, the conceptual and theoretical foundations of fairness, justice, and good faith were examined within both legal and Islamic jurisprudential literature in order to establish a clear conceptual framework for the analysis. Subsequently, the manifestations of the principle of fairness within the Iranian legal system were explored through the examination of statutory provisions, legal doctrines, and selected judicial decisions. Particular

attention was given to identifying the implicit presence of fairness-related principles within Iranian legal reasoning. In the next stage, the study focused on the role and development of the doctrine of Equity in English law, analyzing its historical evolution, institutional structure, and practical functions within the English legal system. Special emphasis was placed on the role of equitable remedies and the judicial mechanisms through which fairness influences legal outcomes. Finally, through a comparative analytical approach, the similarities and differences between the two legal systems were identified and evaluated in order to assess the potential for strengthening the role of fairness in Iranian contract law by drawing upon comparative legal experiences.

Discussion

The findings of this research indicate that the principle of fairness serves as an essential mechanism in many legal systems to prevent unjust outcomes resulting from the strict application of legal rules. In English law, the doctrine of Equity has historically functioned as a corrective mechanism to the limitations of common law by providing flexible remedies and principles that enable courts to achieve more equitable results. Remedies such as injunctions, specific performance, and the protection of legitimate expectations illustrate how equitable doctrines operate to mitigate the rigidity of legal rules. This institutionalized framework has allowed English courts to balance legal certainty with fairness, ensuring that justice is not sacrificed in the pursuit of formal legal consistency. In contrast, the Iranian legal system does not possess a separate institutional structure comparable to the equitable courts of England. Nevertheless, several principles rooted in Islamic jurisprudence and Iranian legal doctrine perform functions similar to those of fairness in other legal traditions. Principles such as the rule of no harm, the prohibition of hardship, justice, and good faith provide normative foundations for equitable reasoning in legal interpretation. Despite the existence of these principles, one of the main challenges in Iranian law is the absence of an explicit and systematic recognition of fairness as an independent legal principle. As a result, judicial practice often relies more heavily on the literal interpretation of contractual provisions rather than on broader equitable considerations. This situation may occasionally lead to outcomes that do not fully align with the broader objectives of justice and fairness within contractual relationships.

Conclusion

Based on the findings of this study, it can be concluded that the principle of fairness possesses significant potential for strengthening justice within contractual relations and improving the overall effectiveness of legal systems. The experience of English law demonstrates that the institutional development of equitable doctrines can successfully create a balance between legal certainty and substantive justice. By allowing courts to intervene in situations where strict legal rules produce unfair outcomes, the doctrine of Equity has contributed to a more flexible and responsive

legal system. In the Iranian legal system, although fairness is not explicitly codified as an independent principle, the presence of strong jurisprudential foundations within Islamic legal thought provides an important basis for the development of fairness-oriented interpretations. Through broader interpretations of legal principles such as justice, good faith, and the rule of no harm, Iranian law may enhance the role of fairness in contractual interpretation and enforcement. Furthermore, greater attention by legislators and judicial authorities to the concept of fairness could increase the adaptability of the legal system and reduce conflicts arising from the rigid application of legal rules. Ultimately, strengthening fairness-based reasoning in contractual law would not only promote contractual justice but also enhance public confidence in the legal system. Accordingly, it is recommended that fairness be recognized more explicitly as an interpretive guideline in both legislative processes and judicial practice in order to achieve a more balanced relationship between legal certainty and equitable justice..

Keywords: Justice, National Governance, Dispute Resolution, Arbitration.

ابعاد نظری و کارکردی موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی

علیرضا سلطانی دانشجوی دکتری، حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران. a.soltani6703@iau.ac.ir
غلامحسین افراس نویسنده مسئول، گروه حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران. gh.Afras1355@iau.ac.ir
عباسبرزگرزاده گروه حقوق بین الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران abbasbarzegar@iau.ac.ir

چکیده	درباره مقاله
<p>دولت اسلامی شام و عراق که به عنوان داعش نیز شناخته می شد در عصر پسا بهار عربی به شکل اساسی بر تحولات منطقه ای خاورمیانه و به صورت خاص تحولات داخلی عراق و سوریه تاثیر گذار بوده است. با این وجود، به نظر می رسد که دولت اسلامی دچار یک افول اساسی شده تا جایی که توانایی تاثیر گذاری بر گستره قابل توجهی از سرزمین های قبلی را از دست داده است. در این راستا، با توجه به اهمیت موضوع، این پژوهش بدنبال تبیین زمینه ها و عوامل تاثیر گذار بر افول داعش در سطح مجموعه امنیتی خاورمیانه است. یافته های پژوهش نشان می دهد، در سطح داخلی، بحران مشروعیت و فرسایش گفتمان خلافت، ناکارآمدی در حکمرانی و مدیریت سرزمین، شکاف های ساختاری و سازمانی داعش، گسست اجتماعی و انزوای داعش از جامعه محلی، و در سطح منطقه ای و بین المللی، شکل گیری ائتلاف های نظامی چندجانبه و گسترش عملیات ضد داعش، تخریب شبکه های مالی و اقتصادی داعش و فشارهای اطلاعاتی و امنیتی بین المللی از عوامل افول دولت اسلامی محسوب می شوند. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی- تحلیلی و بر مبنای روش کیفی و روش گردآوری داده ها منابع کتابخانه ای و اینترنتی می باشد.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>کلیدواژه ها: عدالت، حکمرانی ملی، حل و فصل اختلافات، داوری.</p> <p>تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۶/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۲۷</p>

استناد به این مقاله: سلطانی، علیرضا، افراس، غلامحسین وبرزگرزاده، عباس. (۱۴۰۴). ابعاد نظری و کارکردی موازنه معادلات حقوقی مبتنی

بر انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی. پژوهش های روابط بین الملل، ۱۵(۳)، ۲۴۱-۲۶۵

doi: 10.22034/irr.2026.582134.2855

© نویسنده (گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین الملل

مقدمه

قراردادها به‌عنوان مهم‌ترین ابزار تنظیم روابط حقوقی در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی، بر اصل لزوم و حاکمیت اراده استوارند؛ با این حال، تجربه‌های عملی نشان می‌دهد که اجرای صرف و خشک مفاد قراردادی همواره قادر به تحقق عدالت در روابط طرفین نیست. در بسیاری از موارد، شرایط اقتصادی، تغییر اوضاع و احوال، عدم توازن قدرت چانه‌زنی یا سوءاستفاده از موقعیت برتر یکی از طرفین می‌تواند موجب شکل‌گیری وضعیتی شود که اجرای دقیق مفاد قرارداد، نتایجی ناعادلانه به همراه داشته باشد. از این رو، نظام‌های حقوقی مختلف کوشیده‌اند با بهره‌گیری از مفاهیمی همچون انصاف، عدالت قراردادی و تعدیل روابط حقوقی، نوعی موازنه میان قواعد سخت‌گیرانه حقوقی و اقتضائات عدالت ایجاد کنند. در این میان، مفهوم «موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف» به‌عنوان رویکردی نظری و کارکردی، تلاش می‌کند میان الزام‌آوری قواعد قراردادی و ضرورت تأمین عدالت در روابط طرفین تعادل برقرار سازد. با وجود اهمیت این رویکرد، همچنان ابهام‌هایی درباره ابعاد نظری و کارکردی آن در نظام‌های حقوقی وجود دارد. از یک سو، مفهوم انصاف در حقوق قراردادهای مفهومی سیال و تفسیربردار است و حدود و قلمرو مداخله آن در روابط قراردادی به‌طور دقیق مشخص نشده است. از سوی دیگر، چگونگی اعمال این مفهوم در فرآیند حل‌وفصل اختلافات قراردادی، به‌ویژه در مقام قضاوت یا داوری، با چالش‌هایی همچون تعارض میان قطعیت حقوقی و عدالت موردی، خطر سلیقه‌ای شدن تصمیمات و نیز فقدان معیارهای روشن برای ایجاد موازنه میان حقوق و تعهدات طرفین همراه است. این وضعیت سبب شده است که در برخی موارد، استفاده از انصاف به‌عنوان ابزار اصلاح یا تعدیل روابط قراردادی با تردیدهایی از حیث مبانی نظری و کارآمدی عملی مواجه شود.

از منظر عملی نیز اختلافات قراردادی در بسیاری از نظام‌های حقوقی به‌طور فزاینده‌ای پیچیده شده‌اند و صرف اتکا به قواعد سنتی قراردادهای حل این اختلافات کافی به نظر نمی‌رسد. در چنین شرایطی، بهره‌گیری از رویکردهای مبتنی بر انصاف می‌تواند به ایجاد تعادل در روابط قراردادی، جلوگیری از تحمیل زیان نامتعارف به یکی از طرفین و تقویت اعتماد در معاملات کمک کند. با این حال، نبود چارچوب نظری منسجم برای تبیین مفهوم موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف و همچنین فقدان الگوی مشخص برای کاربرد آن در حل‌وفصل اختلافات، از جمله چالش‌های مهمی است که ضرورت

بررسی دقیق این موضوع را آشکار می‌سازد. اهمیت این موضوع زمانی بیشتر نمایان می‌شود که توجه شود کارآمدی نظام حقوق قراردادهای تا حد زیادی به توانایی آن در برقراری تعادل میان ثبات حقوقی و عدالت عملی وابسته است. چنانچه قواعد قراردادی به‌گونه‌ای اجرا شوند که منجر به بی‌عدالتی آشکار شوند، اعتماد عمومی به نظام حقوقی تضعیف خواهد شد؛ و در مقابل، اگر مداخله‌های مبتنی بر انصاف فاقد معیارهای مشخص باشد، امنیت حقوقی و قابلیت پیش‌بینی روابط قراردادی با آسیب مواجه می‌شود. بنابراین، یافتن سازوکاری که بتواند میان این دو ملاحظه اساسی موازنه برقرار کند، یکی از مسائل بنیادین در حقوق قراردادهای به‌شمار می‌آید. بر این اساس، مقاله حاضر با هدف تحلیل ابعاد نظری و کارکردی موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی تدوین شده است و می‌کوشد با بررسی مبانی مفهومی و کارکردهای عملی این رویکرد، چارچوبی روشن‌تر برای فهم و به‌کارگیری آن ارائه دهد. پرسش اصلی تحقیق چنین طرح می‌شود: مبانی نظری و کارکردهای عملی موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی چیست و این رویکرد چگونه می‌تواند به برقراری تعادل میان الزامات حقوقی و مقتضیات عدالت در روابط قراردادی کمک کند؟ در پاسخ به این پرسش، فرضیه اصلی پژوهش بر این مبنا استوار است که موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف، با تکیه بر اصولی همچون عدالت قراردادی، منع سوءاستفاده از حق، حسن نیت و تفسیر منصفانه قراردادهای، می‌تواند به‌عنوان سازوکاری مکمل در کنار قواعد سنتی حقوق قراردادهای عمل کند و از طریق تعدیل آثار نامتوازن قراردادهای، زمینه حل و فصل عادلانه‌تر اختلافات قراردادی را فراهم آورد، بی‌آنکه اصل ثبات و الزام‌آوری قراردادهای را به‌طور اساسی مخدوش سازد.

۲. مبانی نظری و پیشنهادی پژوهش

تحلیل موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی در چارچوب نظریه‌های عدالت، فلسفه حقوق و اصول بنیادین حقوق قراردادهای قابل بررسی است. در ادبیات حقوقی، مفهوم «انصاف» به‌عنوان یکی از ابزارهای اصلاح سختی قواعد حقوقی و ایجاد تعادل میان حقوق و تعهدات طرفین شناخته می‌شود. از منظر فلسفه حقوق، عدالت به‌عنوان مبانی مشروعیت قواعد حقوقی مطرح است و انصاف به‌منزله سازوکاری برای تحقق عدالت در مواردی به‌کار می‌رود که اجرای صرف قواعد قانونی ممکن است به نتایج غیرعادلانه منجر شود. در این راستا، نظریه عدالت جان رالز بر ایجاد ساختارهای منصفانه برای تنظیم روابط اجتماعی تأکید می‌کند و اصل انصاف را در توزیع مزایا و تعهدات

میان افراد اساسی می‌داند (Rawls, 2023: 45). همچنین در نظریه اخلاقی کانت، اصل کرامت انسانی و لزوم رفتار برابر با اشخاص به‌عنوان غایت فی‌نفسه، زمینه‌ای نظری برای تفسیر منصفانه روابط حقوقی فراهم می‌کند (Kant, 2025: 67). در حوزه حقوق نیز دورکین با تأکید بر تفسیر اصولی حقوق و اهمیت حقوق بنیادین، نقش اصولی همچون انصاف را در تفسیر و اجرای قواعد حقوقی برجسته می‌سازد (Dworkin, 2016: 102). در حقوق قراردادهای، مفهوم موازنه حقوقی در چارچوب نظریه‌های اقتصادی حقوق نیز بررسی شده است؛ به‌گونه‌ای که نظریه هزینه مبادله ویلیامسون بر ضرورت تنظیم قراردادهای به‌گونه‌ای تأکید دارد که عدم تقارن قدرت یا اطلاعات میان طرفین موجب بی‌عدالتی نشود (Williamson, 2025: 89). در نظام‌های حقوقی مختلف نیز اصل حسن نیت و انصاف به‌عنوان معیار تفسیر و اجرای قراردادهای مطرح شده و می‌تواند نقش مهمی در ایجاد تعادل میان منافع طرفین ایفا کند (Jan, 2020: 318). در حقوق ایران نیز بسیاری از نویسندگان با الهام از مبانی فقهی و اصول عدالت، انصاف را به‌عنوان یکی از مبانی اصلاح روابط قراردادی و جلوگیری از نتایج غیرعادلانه مطرح کرده‌اند. بر این اساس، قواعدی همچون منع سوءاستفاده از حق، قاعده عدالت و اصل تعادل عوضین به‌عنوان ابزارهایی برای تحقق موازنه در روابط قراردادی مورد توجه قرار گرفته‌اند (Pendar., 2017: 112). در مجموع، مبانی نظری موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف را می‌توان در پیوند میان نظریه‌های عدالت، اصول اخلاقی حقوق و کارکردهای اقتصادی قراردادهای تحلیل کرد؛ رویکردی که هدف آن ایجاد تعادل میان قطعیت حقوقی و تحقق عدالت در روابط قراردادی است.

از منظر حقوقی و فقهی نیز مفهوم انصاف در کنار اصولی مانند عدالت، حسن نیت و تعادل قراردادی مورد توجه قرار گرفته است. در ادبیات حقوقی ایران، انصاف اغلب به‌عنوان مفهومی مکمل در کنار قواعد الزام‌آور حقوقی مطرح می‌شود که در مواقع تعارض میان اجرای صرف قانون و تحقق عدالت موردی به کار می‌رود. برخی از پژوهشگران انصاف را معیاری برای تعدیل آثار قراردادهای و جلوگیری از تحمیل زیان نامتعارف به یکی از طرفین می‌دانند (Haqi., 2023: 94). در همین راستا، نظریه موازنه در حقوق قراردادهای نیز بر ضرورت حفظ تعادل میان عوضین و جلوگیری از برهم خوردن تعادل اقتصادی قرارداد تأکید می‌کند. این نظریه که ریشه در فقه امامیه و اسناد بین‌المللی قراردادهای دارد، بر این مبنا استوار است که هرگاه توازن اقتصادی قرارداد به‌طور جدی مختل شود، امکان مداخله حقوقی برای اصلاح یا تعدیل آن وجود دارد (Mirnaghi zadeh et al., 2022: 3555). همچنین اصل حسن نیت و انصاف در تفسیر قراردادهای به‌عنوان ابزاری برای کشف اراده واقعی طرفین و جلوگیری از سوءاستفاده از

مفاد قراردادی مورد توجه قرار گرفته است (Karami Kalemati & Gandamkar., 2021: 71). در حوزه حقوق تطبیقی نیز انصاف به عنوان یکی از اصول بنیادین در نظام‌های کامن‌لا و حقوق بین‌الملل شناخته می‌شود و در فرآیند حل و فصل اختلافات، به‌ویژه در داوری و دادرسی منصفانه، نقش مهمی ایفا می‌کند (Pustorino, 2023: 156). افزون بر این، برخی نظریه‌پردازان حقوقی با تأکید بر پیوند میان انصاف و عدالت اجتماعی، آن را ابزاری برای تحقق برابری و جلوگیری از نابرابری‌های ساختاری در روابط حقوقی دانسته‌اند (Ashouri et al., 2026: 83). در مجموع، ادبیات نظری نشان می‌دهد که مفهوم موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف از ترکیب چند رویکرد نظری شکل گرفته است: رویکرد عدالت‌محور در فلسفه حقوق، رویکرد اقتصادی در تحلیل قراردادهای و رویکرد فقهی و دکترینال در حقوق ایران. این ترکیب نظری امکان آن را فراهم می‌کند که در حل و فصل اختلافات قراردادی، ضمن حفظ ثبات و پیش‌بینی‌پذیری روابط حقوقی، عدالت و انصاف نیز در تصمیم‌گیری‌های قضایی و داوری مورد توجه قرار گیرد.

۳. ادبیات تحقیق

مطالعه پیشینه پژوهش در حوزه انصاف و موازنه حقوقی نشان می‌دهد که پژوهش‌های متعددی در زمینه جایگاه انصاف، عدالت قراردادی و تعادل در روابط حقوقی انجام شده است. این پژوهش‌ها هر یک از زاویه‌ای خاص به مفهوم انصاف یا تعادل قراردادی پرداخته‌اند، اما بررسی جامع ابعاد نظری و کارکردی موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. خورشیدی و همکاران (۲۰۲۶) در پژوهشی با عنوان «عدالت و انصاف قراردادی در قراردادهای هوشمند: مطالعه تطبیقی حقوق ایران و نظام‌های مبتنی بر کامن‌لا» بیان کردند که استفاده از سازوکارهای انصاف می‌تواند کاستی‌های قراردادهای هوشمند را در مواجهه با شرایط پیش‌بینی‌نشده جبران کند. تفاوت این پژوهش با مقاله حاضر در تمرکز آن بر قراردادهای هوشمند است، در حالی که مقاله حاضر به تحلیل نظری و کارکردی موازنه حقوقی در اختلافات قراردادی می‌پردازد. زارچهره (۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «انصاف در مقام منبع حقوقی در داوری داخلی» نتیجه گرفت که انصاف می‌تواند در داوری به‌عنوان منبعی مکمل برای تصمیم‌گیری مورد استفاده قرار گیرد. با این حال، پژوهش مذکور صرفاً به حوزه داوری پرداخته و به موازنه حقوقی در اختلافات قراردادی به‌صورت جامع توجه نکرده است. بذریاچ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «جایگاه اصل انصاف در حقوق موضوعه ایران و حقوق انگلستان» بیان کردند که اصل انصاف در هر دو نظام حقوقی به‌عنوان ابزاری برای اصلاح نتایج غیرعادلانه

قواعد حقوقی به کار می‌رود، اما مطالعه آنان بیشتر رویکرد تطبیقی دارد و ابعاد کارکردی موازنه حقوقی را بررسی نکرده است. اسفندیاری (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان «توجیه ابزارهای مبادله‌پذیر در نظام حقوقی انگلیس با نگاهی به حقوق ایران» نشان داد که اصول انصاف نقش مهمی در توجیه ابزارهای مالی و تجاری ایفا می‌کنند، اما تمرکز پژوهش بر حوزه حقوق مالی بوده است. امینی و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «مداخله قضایی در موازنه ارزش بر مبنای تحلیل اقتصادی عوضین» بیان کردند که مداخله قضایی می‌تواند برای حفظ تعادل اقتصادی قراردادها ضروری باشد. با این حال، پژوهش آنان عمدتاً بر تحلیل اقتصادی قراردادها متمرکز است. افتخاری و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «بررسی انصاف ماهوی به عنوان مبنای الزام‌آوری قرارداد» نتیجه گرفتند که انصاف ماهوی می‌تواند مبنایی برای اعتبار و الزام‌آوری قراردادها باشد، اما به تحلیل کاربرد آن در حل اختلافات قراردادی نپرداخته‌اند. البرزی ورکی و متقی (۲۰۱۸) نیز در پژوهشی درباره «بررسی تطبیقی اصل انصاف و اصول عدل و انصاف» به تحلیل مفهومی این اصل پرداختند، در حالی که مقاله حاضر بر موازنه عملی در اختلافات قراردادی تمرکز دارد.

رستم‌جونوجان و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان «بازنمایی اصل انصاف در حوزه‌های مختلف حقوق» بیان کردند که اصل انصاف به‌عنوان یک معیار انعطاف‌پذیر در شاخه‌های مختلف حقوقی برای ایجاد عدالت در تصمیمات قضایی مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما مطالعه آنان به بررسی عمومی این اصل محدود بوده و به روابط قراردادی نپرداخته است. پاسترینو و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان «حق آزادی و امنیت، دادرسی عادلانه و اصل عدم مجازات بدون قانون» نشان دادند که مفهوم انصاف در چارچوب دادرسی منصفانه نقشی اساسی دارد و می‌تواند بر تصمیمات قضایی تأثیرگذار باشد، هرچند تمرکز آن بر حقوق بشر است. وساری و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان «تقویت انصاف در ارزیابی‌های ورشکستگی در حقوق انگلستان» بیان کردند که دادگاه‌ها برای ایجاد تعادل میان طلبکاران از معیارهای انصاف بهره می‌برند، اما موضوع تحقیق آنان محدود به حوزه ورشکستگی است. جان و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان «اصل حسن نیت و معامله منصفانه در حقوق قراردادهای انگلستان» نتیجه گرفتند که اصل حسن نیت می‌تواند در تفسیر قراردادها به ایجاد تعادل میان طرفین کمک کند، اما به تحلیل نظری موازنه حقوقی نپرداخته‌اند. فیلد و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «کاربرد اصل انصاف» نشان دادند که این اصل می‌تواند ابزار مهمی برای اصلاح نتایج سخت‌گیرانه قواعد حقوقی باشد، ولی پژوهش آنان بیشتر جنبه کاربردی عمومی دارد.

بررسی پیشینه‌های داخلی و خارجی نشان می‌دهد که اگرچه مطالعات متعددی درباره مفهوم انصاف، عدالت قراردادی، حسن نیت و مداخله قضایی در روابط حقوقی انجام شده است، اما اغلب این پژوهش‌ها یا بر تحلیل مفهومی انصاف تمرکز داشته‌اند یا کاربرد آن را در حوزه‌های خاصی مانند داوری، قراردادهای بانکی، حقوق بشر یا حقوق کیفری بررسی کرده‌اند. در نتیجه، بررسی جامع ابعاد نظری و کارکردی «موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف» در فرآیند حل و فصل اختلافات قراردادی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. نوآوری مقاله حاضر در آن است که با ترکیب مبانی فلسفه حقوق، نظریه‌های عدالت و رویکردهای حقوق قراردادهای، تلاش می‌کند چارچوبی نظری برای تبیین موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف ارائه دهد و کارکردهای عملی آن را در حل اختلافات قراردادی تحلیل کند. این رویکرد می‌تواند به روشن‌تر شدن جایگاه انصاف در نظام حقوق قراردادهای و ارائه الگویی منسجم برای استفاده از آن در تصمیم‌گیری‌های قضایی و داوری کمک کند.

۴. یافته‌ها

۴.۱. مبانی مفهومی و فلسفی موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حقوق قراردادهای
تحلیل موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حقوق قراردادهای بدون توجه به مبانی فلسفی عدالت و نظریه‌های بنیادین حقوقی ممکن نیست. در ادبیات فلسفه حقوق، انصاف به‌عنوان سازوکاری برای تعدیل نتایج سخت‌گیرانه قواعد حقوقی مطرح می‌شود و در بسیاری از موارد نقش تکمیلی در تحقق عدالت ایفا می‌کند. نظریه‌پردازان حقوقی بر این باورند که قواعد حقوقی به دلیل ماهیت کلی و انتزاعی خود نمی‌توانند تمامی وضعیت‌های پیچیده روابط انسانی را پوشش دهند؛ از این‌رو، مفاهیمی مانند انصاف به‌عنوان ابزارهایی برای اصلاح و تکمیل قواعد حقوقی در موقعیت‌های خاص مورد استفاده قرار می‌گیرند (Abdali., 2023: 119). در این چارچوب، نظریه عدالت جان رالز از مهم‌ترین نظریه‌های معاصر است که مفهوم انصاف را در قلب نظام عدالت اجتماعی قرار می‌دهد. رالز با طرح مفهوم «عدالت به مثابه انصاف» بر این باور است که نظام حقوقی باید به‌گونه‌ای طراحی شود که توزیع مزایا و تعهدات میان افراد به شکلی منصفانه صورت گیرد و از ایجاد نابرابری‌های ناموجه جلوگیری شود (Rawls, 2023: 54). این دیدگاه در حقوق قراردادهای نیز کاربرد دارد، زیرا روابط قراردادی معمولاً میان طرفینی شکل می‌گیرد که ممکن است از نظر اقتصادی یا اطلاعاتی در موقعیت‌های متفاوتی قرار داشته باشند.

در چنین شرایطی، اجرای صرف مفاد قرارداد ممکن است منجر به نتایج غیرعادلانه شود و ضرورت مداخله اصولی همچون انصاف برای ایجاد تعادل در روابط قراردادی مطرح گردد.

از منظر فلسفه اخلاق و حقوق، نظریه کانت نیز نقش مهمی در تبیین مفهوم انصاف در روابط حقوقی دارد. کانت بر اصل کرامت انسانی و رفتار با اشخاص به عنوان غایت فی نفسه تأکید می‌کند و معتقد است که هیچ فردی نباید صرفاً به عنوان وسیله‌ای برای تحقق اهداف دیگران مورد استفاده قرار گیرد (Kant, 2025: 73). این اصل در حقوق قراردادهای به معنای آن است که روابط قراردادی نباید به ابزاری برای سوءاستفاده از موقعیت ضعیف‌تر یکی از طرفین تبدیل شود. بنابراین، اصل انصاف می‌تواند به عنوان معیاری برای جلوگیری از چنین سوءاستفاده‌هایی عمل کند. در همین راستا، رونالد دورکین نیز با تأکید بر نقش اصول حقوقی در کنار قواعد، استدلال می‌کند که اصولی مانند عدالت و انصاف در تفسیر و اجرای حقوق نقش اساسی دارند و قاضی در مواردی که قواعد صریح پاسخگویی وضعیت مورد نظر نیستند، می‌تواند با اتکا به این اصول تصمیم‌گیری کند (Dworkin, 2016: 118). چنین دیدگاهی زمینه نظری مهمی برای استفاده از انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی فراهم می‌کند. در واقع، هنگامی که اختلافی درباره اجرای قرارداد ایجاد می‌شود و اجرای دقیق مفاد قرارداد به نتیجه‌ای نامنصفانه می‌انجامد، رجوع به اصولی مانند انصاف می‌تواند راهکاری برای اصلاح وضعیت ایجاد شده باشد.

در حقوق اسلامی و فقه امامیه نیز مفهوم انصاف و عدالت جایگاه مهمی در تنظیم روابط حقوقی دارد. بسیاری از قواعد فقهی مانند قاعده عدالت، قاعده لاضرر و اصل منع ظلم در راستای تحقق روابط عادلانه میان افراد شکل گرفته‌اند. در این چارچوب، برخی از فقها انصاف را معیاری برای تفسیر و اجرای احکام در مواردی می‌دانند که اجرای صرف قواعد فقهی ممکن است به نتایج غیرعادلانه منجر شود (Pendar., 2017: 96). همچنین در حقوق اسلامی، اصل تعادل در معاملات از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و هرگونه اختلال جدی در تعادل میان عوضین می‌تواند زمینه مداخله حقوقی را فراهم کند. پژوهش‌های حقوقی نیز نشان داده‌اند که نظریه موازنه در فقه امامیه و حقوق قراردادهای ایران بر این مبنا استوار است که در روابط قراردادی باید نوعی تعادل اقتصادی میان تعهدات طرفین وجود داشته باشد و در صورت برهم خوردن این تعادل، امکان اصلاح یا تعدیل قرارداد وجود دارد (Mirnaghi zadeh et al., 2022: 3556). افزون بر این، برخی پژوهشگران انصاف را مفهومی می‌دانند که می‌تواند میان قواعد سخت حقوقی و اقتضائات عدالت اجتماعی پیوند برقرار کند و از بروز نتایج غیرعادلانه در روابط حقوقی جلوگیری نماید (Haqi., 2023: 108). در نظام‌های حقوقی معاصر نیز اصل انصاف به عنوان یکی از

ابزارهای مهم در تنظیم روابط قراردادی و حل اختلافات مورد توجه قرار گرفته است. در حقوق انگلستان، مفهوم «fair dealing» و اصل حسن نیت نقش مهمی در تفسیر قراردادها و جلوگیری از سوءاستفاده از مفاد قراردادی ایفا می‌کنند (Jan, 2020: 319). همچنین در بسیاری از نظام‌های حقوقی، دادگاه‌ها در مواردی که اجرای دقیق قرارداد به نتایج ناعادلانه منجر می‌شود، با اتکا به اصول انصاف اقدام به تعدیل آثار قرارداد می‌کنند. پژوهش‌های حقوق تطبیقی نشان می‌دهد که اصل انصاف می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای ایجاد تعادل میان منافع طرفین قرارداد و جلوگیری از سوءاستفاده از قدرت قراردادی مورد استفاده قرار گیرد (Rustamjonovna, 2023: 19). افزون بر این، در حوزه‌های خاصی مانند ورشکستگی یا بازارهای مالی نیز مفهوم انصاف به‌عنوان معیاری برای ارزیابی تصمیمات حقوقی مورد استفاده قرار می‌گیرد (Vaccari, 2020: 289). این تحولات نشان می‌دهد که انصاف در نظام‌های حقوقی معاصر به‌عنوان یکی از اصول بنیادین در ایجاد تعادل میان ثبات حقوقی و عدالت عملی مطرح شده است. بنابراین، تحلیل موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی مستلزم توجه به این مبانی نظری و فلسفی است.

در جمع‌بندی می‌توان گفت که مفهوم موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف ریشه در ترکیبی از نظریه‌های فلسفه حقوق، اصول فقهی و رویکردهای حقوق قراردادها دارد. این مفهوم از یک سو بر ضرورت حفظ ثبات و قطعیت روابط قراردادی تأکید می‌کند و از سوی دیگر به دنبال آن است که از طریق اصولی مانند انصاف و عدالت، از بروز نتایج غیرعادلانه در اجرای قراردادها جلوگیری کند. به بیان دیگر، انصاف در این چارچوب نه به‌عنوان جایگزینی برای قواعد حقوقی بلکه به‌عنوان سازوکاری تکمیلی عمل می‌کند که می‌تواند در موارد خاص، تعادل میان حقوق و تعهدات طرفین را بازسازی کند. از دیدگاه نگارنده، کارکرد اصلی این رویکرد در ایجاد نوعی تعادل پویا میان اصل حاکمیت اراده و ضرورت تحقق عدالت قراردادی است؛ تعادلی که می‌تواند در فرآیند حل و فصل اختلافات قراردادی نقش مهمی در تقویت اعتماد به نظام حقوقی و افزایش کارآمدی آن ایفا کند.

۲.۴. نقش اصل انصاف در ایجاد تعادل میان حقوق و تعهدات قراردادی

اصل انصاف یکی از مهم‌ترین مفاهیمی است که در حقوق قراردادها برای ایجاد تعادل میان حقوق و تعهدات طرفین مورد توجه قرار می‌گیرد. روابط قراردادی بر پایه توافق اراده‌ها شکل می‌گیرد، اما در بسیاری از موارد، تفاوت در قدرت اقتصادی، اطلاعاتی یا تخصصی طرفین می‌تواند موجب عدم توازن در شرایط قرارداد شود. در چنین شرایطی، اجرای صرف مفاد قرارداد ممکن است به نتایجی منجر شود

که با معیارهای عدالت سازگار نباشد. از این رو، اصل انصاف به‌عنوان ابزاری برای تعدیل نتایج ناشی از اجرای خشک قواعد حقوقی مورد استفاده قرار می‌گیرد. برخی از حقوقدانان بر این باورند که انصاف می‌تواند میان اصل حاکمیت اراده و ضرورت تحقق عدالت قراردادی نوعی تعادل ایجاد کند و از سوءاستفاده احتمالی یکی از طرفین از موقعیت برتر جلوگیری نماید (Abdali., 2023: 121). به بیان دیگر، انصاف به دادگاه یا مرجع حل اختلاف این امکان را می‌دهد که در موارد خاص، شرایط قرارداد را به‌گونه‌ای تفسیر یا تعدیل کند که تعادل میان منافع طرفین حفظ شود.

از منظر نظریه‌های عدالت، ایجاد تعادل در روابط قراردادی با اصول عدالت توزیعی و اصلاحی ارتباط نزدیکی دارد. نظریه عدالت رالز تأکید می‌کند که ساختارهای اجتماعی و حقوقی باید به گونه‌ای تنظیم شوند که منافع و بارهای اجتماعی به شکل منصفانه میان افراد توزیع شود (Rawls, 2023: 61). در حوزه قراردادهای نیز این دیدگاه به این معناست که قراردادهای نباید به ابزاری برای تحمیل شرایط ناعادلانه بر یکی از طرفین تبدیل شوند. از سوی دیگر، عدالت اصلاحی که در آثار ارسطو نیز مورد توجه قرار گرفته، بر جبران عدم تعادل ایجاد شده میان طرفین تأکید دارد. بر اساس این دیدگاه، هنگامی که در یک رابطه حقوقی عدم توازن قابل توجهی ایجاد می‌شود، مداخله حقوقی برای بازگرداندن تعادل ضروری است. اصل انصاف در چنین مواردی می‌تواند نقش مهمی در بازسازی این تعادل ایفا کند. در حقوق قراردادهای، این امر ممکن است از طریق تفسیر منصفانه مفاد قرارداد، تعدیل تعهدات یا حتی در موارد خاص، بی‌اعتبار شناختن شروط ناعادلانه صورت گیرد.

در فقه اسلامی و حقوق ایران نیز اصل تعادل در معاملات از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بسیاری از قواعد فقهی در واقع با هدف جلوگیری از برهم خوردن تعادل در روابط اقتصادی شکل گرفته‌اند. برای مثال، قاعده لاضرر بیان می‌کند که هیچ‌کس نمی‌تواند از اجرای حق خود به گونه‌ای استفاده کند که موجب ضرر غیرمتعارف به دیگری شود. این قاعده در روابط قراردادی می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای مداخله حقوقی در مواردی که اجرای قرارداد موجب زیان شدید یکی از طرفین می‌شود مورد استفاده قرار گیرد (Pendar., 2017: 103). همچنین در برخی از نظریه‌های فقهی، اصل انصاف به‌عنوان معیاری برای تشخیص عدالت در روابط معاملاتی مطرح شده است. در حقوق ایران نیز هرچند واژه انصاف به‌طور صریح در بسیاری از مواد قانونی ذکر نشده است، اما روح حاکم بر بسیاری از قواعد حقوقی بر پایه عدالت و جلوگیری از نتایج ناعادلانه استوار است. برای نمونه، برخی از نهادهای حقوقی مانند خیار غبن یا تعدیل قرارداد در شرایط خاص، نشان‌دهنده توجه قانون‌گذار به حفظ تعادل در روابط قراردادی

هستند. در حقوق تطبیقی نیز نقش اصل انصاف در ایجاد تعادل قراردادی به طور گسترده مورد توجه قرار گرفته است. در حقوق انگلستان، دادگاه‌ها در برخی موارد با استناد به اصول انصاف و حسن نیت، اقدام به تعدیل آثار قرارداد یا محدود کردن اجرای شروط ناعادلانه می‌کنند (Jan, 2020: 324). در نظام حقوقی اتحادیه اروپا نیز مقرراتی برای حمایت از طرف ضعیف‌تر قرارداد، به‌ویژه در قراردادهای مصرف‌کننده، پیش‌بینی شده است که هدف آن جلوگیری از تحمیل شروط غیرمنصفانه است. این رویکرد نشان می‌دهد که در بسیاری از نظام‌های حقوقی معاصر، اصل انصاف به‌عنوان ابزاری برای ایجاد تعادل در روابط قراردادی و حمایت از عدالت قراردادی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به همین دلیل، برخی پژوهشگران معتقدند که انصاف می‌تواند نقش مهمی در تکمیل قواعد سنتی حقوق قراردادها ایفا کند و به ایجاد نظامی انعطاف‌پذیرتر و عادلانه‌تر در تنظیم روابط قراردادی کمک نماید (Field, 2019: 47).

در جمع‌بندی می‌توان گفت که اصل انصاف در حقوق قراردادها نقش مهمی در ایجاد تعادل میان حقوق و تعهدات طرفین ایفا می‌کند. این اصل با فراهم کردن امکان تفسیر منصفانه قراردادها و تعدیل آثار آن‌ها در موارد خاص، می‌تواند از بروز نتایج ناعادلانه جلوگیری کند. از دیدگاه نگارنده، مهم‌ترین کارکرد اصل انصاف در این حوزه ایجاد نوعی تعادل پویا میان ثبات قراردادها و ضرورت تحقق عدالت است. اگرچه حفظ قطعیت و پیش‌بینی‌پذیری در روابط قراردادی اهمیت زیادی دارد، اما در مواردی که اجرای صرف قواعد حقوقی به نتایج آشکارا ناعادلانه منجر می‌شود، استفاده از اصل انصاف می‌تواند راهکاری مؤثر برای بازگرداندن تعادل در روابط قراردادی و افزایش اعتماد به نظام حقوقی باشد.

۳.۴. کارکردهای عملی موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی

موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در عمل زمانی اهمیت می‌یابد که اختلافات قراردادی میان طرفین ایجاد شده و اجرای صرف مفاد قرارداد قادر به تأمین عدالت مورد انتظار نباشد. در چنین شرایطی، مراجع قضایی یا داوری با بهره‌گیری از اصولی همچون انصاف، حسن نیت و عدالت قراردادی می‌توانند به بازسازی تعادل میان حقوق و تعهدات طرفین کمک کنند. در واقع، بسیاری از اختلافات قراردادی ناشی از شرایطی هستند که در زمان انعقاد قرارداد پیش‌بینی نشده‌اند یا یکی از طرفین در فرآیند قرارداد از موقعیت برتر خود بهره‌برداری کرده است. در این موارد، موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف می‌تواند چارچوبی برای تحلیل وضعیت حقوقی طرفین و ارائه راهکارهای عادلانه فراهم آورد. برخی پژوهش‌ها نشان داده‌اند که استفاده از انصاف در فرآیند حل اختلاف می‌تواند از نتایج سخت‌گیرانه ناشی از اجرای صرف قواعد حقوقی جلوگیری کند و به ایجاد تصمیماتی منصفانه‌تر منجر شود (Abdali., 2023: 128).

یکی از مهم‌ترین کارکردهای عملی انصاف در اختلافات قراردادی، تفسیر منصفانه قرارداد است. قراردادهای غالباً شامل عباراتی هستند که ممکن است در شرایط مختلف تفاسیر متفاوتی داشته باشند. در چنین مواردی، قاضی یا داور می‌تواند با اتکا به اصول انصاف، تفسیری را برگزیند که با عدالت قراردادی و تعادل میان منافع طرفین سازگارتر باشد. برای مثال، اگر شرطی در قرارداد به گونه‌ای تنظیم شده باشد که اجرای آن به زیان غیرمتعارف یکی از طرفین منجر شود، مرجع رسیدگی ممکن است با تفسیر محدودکننده آن شرط از بروز نتیجه ناعادلانه جلوگیری کند. این رویکرد در بسیاری از نظام‌های حقوقی معاصر مورد پذیرش قرار گرفته و دادگاه‌ها در مواردی که تفسیر لفظی قرارداد به نتایج غیرمنصفانه منجر می‌شود، از معیارهای انصاف برای تعیین مقصود واقعی طرفین استفاده می‌کنند (Jan, 2020: 331).

کارکرد مهم دیگر انصاف در حل اختلافات قراردادی، تعدیل تعهدات قراردادی در شرایط غیرعادی است. گاهی پس از انعقاد قرارداد شرایط اقتصادی، اجتماعی یا فنی به گونه‌ای تغییر می‌کند که اجرای تعهدات برای یکی از طرفین به شکل غیرمتعارف دشوار یا زیان‌بار می‌شود. در چنین شرایطی، اگرچه اصل حاکمیت اراده و لزوم قراردادهای اقتضا می‌کند که قرارداد اجرا شود، اما مداخله حقوقی برای حفظ تعادل قراردادی نیز می‌تواند ضروری باشد. در برخی نظام‌های حقوقی، دادگاه‌ها با استناد به اصول انصاف و عدالت قراردادی، امکان تعدیل تعهدات یا بازنگری در شرایط قرارداد را فراهم می‌کنند. این رویکرد نشان می‌دهد که هدف حقوق قراردادهای صرفاً حفظ ظاهری قرارداد نیست، بلکه حفظ تعادل واقعی میان منافع طرفین نیز از اهمیت برخوردار است (Field, 2019: 52).

از دیگر کارکردهای مهم انصاف در اختلافات قراردادی می‌توان به کنترل شروط ناعادلانه اشاره کرد. در بسیاری از قراردادهای، به‌ویژه قراردادهای الحاقی یا قراردادهای مصرف‌کننده، ممکن است شروطی گنجانده شود که به طور قابل توجهی به زیان یکی از طرفین باشد. در چنین مواردی، اصل انصاف می‌تواند مبنایی برای بی‌اعتبار شناختن یا محدود کردن اجرای این شروط باشد. برای مثال، اگر شرطی در قرارداد به گونه‌ای تنظیم شده باشد که یکی از طرفین را از حقوق اساسی خود محروم کند یا بار نامتناسبی بر او تحمیل نماید، مرجع رسیدگی ممکن است با استناد به معیارهای انصاف آن شرط را بی‌اثر بداند. این رویکرد در بسیاری از نظام‌های حقوقی معاصر، به‌ویژه در حوزه حمایت از مصرف‌کنندگان، مورد پذیرش قرار گرفته است.

افزون بر این، اصل انصاف در فرآیند داوری و میانجیگری قراردادی نیز نقش مهمی ایفا می‌کند. در بسیاری از نظام‌های حقوقی، داوران می‌توانند در چارچوب توافق طرفین، اختلاف را بر اساس اصول

انصاف و عدالت حل و فصل کنند. این امر به داوران اجازه می‌دهد تا با انعطاف بیشتری به بررسی شرایط خاص هر پرونده بپردازند و تصمیمی اتخاذ کنند که علاوه بر رعایت قواعد حقوقی، با معیارهای عدالت نیز سازگار باشد. چنین رویکردی به‌ویژه در اختلافات پیچیده تجاری که روابط طولانی مدت میان طرفین وجود دارد، می‌تواند به حفظ روابط اقتصادی و جلوگیری از تشدید اختلافات کمک کند (Rustamjonovna, 2023: 23). برای درک بهتر کارکردهای عملی موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف، می‌توان برخی از مهم‌ترین حوزه‌های کاربرد آن را در قالب جدول زیر خلاصه کرد.

جدول ۱: مهم‌ترین کارکردهای عملی اصل انصاف در حل اختلافات قراردادی

حوزه کاربرد اصل انصاف	وضعیت یا مسئله حقوقی در اختلاف قراردادی	نحوه مداخله اصل انصاف	نمونه کاربرد در رویه یا تحلیل حقوقی	نتیجه حقوقی حاصل از اعمال انصاف
تفسیر منصفانه مفاد قرارداد	وجود ابهام یا چندمعنایی در عبارات قراردادی که می‌تواند به تفسیرهای متفاوت منجر شود	انتخاب تفسیری که بیشترین سازگاری را با عدالت قراردادی و قصد مشترک طرفین داشته باشد	در قراردادهای تجاری پیچیده ممکن است عبارتی درباره نحوه پرداخت یا اجرای تعهدات مبهم باشد و دادگاه با تفسیر منصفانه از تحمیل بار نامتناسب بر یکی از طرفین جلوگیری کند	از سوءاستفاده از ابهام قرارداد و حفظ تعادل میان منافع طرفین
تعدیل تعهدات قراردادی	تغییرات اساسی در شرایط اقتصادی، اجتماعی یا فنی پس از انعقاد قرارداد	بازنگری در میزان یا نحوه اجرای تعهدات به منظور حفظ تعادل میان عوضین	افزایش شدید هزینه‌های اجرای قرارداد در پروژه‌های بلندمدت ممکن است اجرای تعهد را برای یکی از طرفین بسیار دشوار کند و مرجع رسیدگی با تعدیل تعهدات تعادل اقتصادی را بازسازی نماید	استمرار قرارداد همراه با حفظ تعادل اقتصادی و جلوگیری از تحمیل زیان غیرمتعارف
کنترل شروط ناعادلانه	درج شروطی که به طور قابل توجهی به زیان یکی از طرفین است	محدود کردن یا بی‌اعتبار شناختن اجرای شروطی که با عدالت قراردادی ناسازگارند	در برخی قراردادهای الحاقی ممکن است شرطی وجود داشته باشد که مسئولیت یکی از طرفین را به طور کامل سلب کند؛ دادگاه می‌تواند چنین شرطی را ناعادلانه تشخیص دهد	حمایت از طرف ضعیف‌تر قرارداد و جلوگیری از عدم تعادل شدید در رابطه قراردادی

جلوگیری از سوءاستفاده از حق	استفاده یکی از طرفین از حق قراردادی به نحوی که موجب ضرر نامتناسب به طرف مقابل شود	محدود کردن اعمال حق در صورتی که با معیارهای انصاف و عدالت ناسازگار باشد	فسخ قرارداد در زمانی که طرف مقابل سرمایه‌گذاری قابل توجهی انجام داده و فسخ موجب زیان شدید او می‌شود می‌تواند به عنوان سوءاستفاده از حق تلقی گردد	ایجاد تعادل میان آزادی قراردادی و مسئولیت اجتماعی طرفین
بازسازی تعادل اقتصادی قرارداد	برهم خوردن تناسب اقتصادی میان عوضین قرارداد	تحلیل اقتصادی قرارداد و تلاش برای بازگرداندن تعادل میان تعهدات طرفین	در قراردادهای بلندمدت ممکن است تغییر شرایط بازار باعث عدم تناسب میان ارزش عوضین شود و مرجع رسیدگی با مداخله حقوقی تعادل را اصلاح کند	افزایش عدالت اقتصادی در روابط قراردادی
حمایت از طرف ضعیف‌تر قرارداد	وجود نابرابری اطلاعاتی، اقتصادی یا تخصصی میان طرفین	تفسیر یا تعدیل قرارداد به نحوی که از بهره‌برداری ناعادلانه جلوگیری شود	در قراردادهای مصرف‌کننده یا قراردادهای کاری ممکن است یکی از طرفین قدرت چانه‌زنی کمتری داشته باشد	تقویت عدالت قراردادی و افزایش اعتماد به نظام حقوقی
تقویت حسن نیت در اجرای قرارداد	رفتار غیرمنصفانه یکی از طرفین در مرحله اجرای قرارداد	ارزیابی رفتار طرفین بر اساس معیار حسن نیت و انصاف	تأخیر عمدی در اجرای تعهدات یا ارائه اطلاعات ناقص می‌تواند مغایر با حسن نیت تلقی شود	افزایش شفافیت و صداقت در روابط قراردادی
حل منصفانه اختلافات قراردادی	بروز اختلاف در خصوص اجرای قرارداد	استفاده از معیارهای انصاف برای ارائه تصمیمی عادلانه و متوازن	در اختلافات تجاری پیچیده ممکن است اجرای صرف مفاد قرارداد نتیجه‌ای نامتناسب ایجاد کند	صدور تصمیمی که علاوه بر رعایت قواعد حقوقی، با عدالت عملی نیز سازگار باشد

علاوه بر این، بررسی‌های حقوق تطبیقی نشان می‌دهد که استفاده از اصل انصاف در حل اختلافات قراردادی می‌تواند موجب افزایش کارآمدی نظام حقوقی و تقویت اعتماد عمومی به آن شود. هنگامی که طرفین قرارداد اطمینان داشته باشند که در صورت بروز اختلاف، مرجع رسیدگی تنها به اجرای خشک مفاد قرارداد اکتفا نخواهد کرد و شرایط واقعی رابطه قراردادی را نیز در نظر خواهد گرفت، احتمال پذیرش تصمیمات قضایی افزایش می‌یابد. در جمع‌بندی می‌توان گفت که موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف نقش مهمی در حل و فصل اختلافات قراردادی ایفا می‌کند. این رویکرد با فراهم کردن امکان

تفسیر منصفانه قراردادهای، تعدیل تعهدات در شرایط خاص و کنترل شروط ناعادلانه، می‌تواند به بازسازی تعادل در روابط قراردادی کمک کند. از دیدگاه نگارنده، اهمیت این رویکرد در آن است که میان ضرورت حفظ ثبات قراردادهای و نیاز به تحقق عدالت عملی تعادل برقرار می‌کند و بدین ترتیب می‌تواند به ایجاد نظامی کارآمدتر و عادلانه‌تر در حوزه حقوق قراردادهای منجر شود.

۴.۴. نقش مراجع قضایی و داوری در اعمال موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف در اختلافات قراردادی

نقش مراجع قضایی و داوری در اعمال موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف از مهم‌ترین ابعاد عملی تحقق عدالت قراردادی به شمار می‌رود. هرچند قراردادهای بر اساس اصل حاکمیت اراده شکل می‌گیرند و در حالت عادی باید مطابق توافق طرفین اجرا شوند، اما در بسیاری از موارد اجرای دقیق مفاد قرارداد ممکن است به نتایجی منجر شود که با معیارهای عدالت سازگار نباشد. در چنین شرایطی، مراجع قضایی با تفسیر قواعد حقوقی و بهره‌گیری از اصولی همچون انصاف، حسن نیت و عدالت قراردادی می‌توانند در جهت ایجاد تعادل میان منافع طرفین اقدام کنند. نقش قاضی در این حوزه تنها محدود به اجرای قواعد حقوقی نیست، بلکه در مواردی که قواعد موجود پاسخگوی شرایط خاص پرونده نباشد، قاضی می‌تواند با استناد به اصول کلی حقوقی، راه‌حلی منصفانه برای حل اختلاف ارائه دهد. این رویکرد با نظریه رونالد دورکین درباره نقش اصول حقوقی در تصمیم‌گیری قضایی همخوانی دارد؛ زیرا دورکین معتقد است که در کنار قواعد حقوقی، اصولی همچون عدالت و انصاف نیز باید در فرآیند تفسیر و اجرای حقوق مورد توجه قرار گیرند (Dworkin, 2016: 121).

در بسیاری از نظام‌های حقوقی، دادگاه‌ها در مواجهه با اختلافات قراردادی از اصل انصاف برای جلوگیری از نتایج غیرعادلانه استفاده می‌کنند. برای مثال، در مواردی که یکی از طرفین از موقعیت اقتصادی یا اطلاعاتی برتر خود برای تحمیل شروط ناعادلانه استفاده کرده باشد، دادگاه می‌تواند با تفسیر محدودکننده مفاد قرارداد یا بی‌اثر دانستن برخی شروط، تعادل قراردادی را بازگرداند. این رویکرد در حقوق انگلستان و برخی نظام‌های حقوقی دیگر تحت تأثیر سنت حقوق انصاف (Equity) توسعه یافته است. در این نظام‌ها، دادگاه‌ها در کنار اجرای قواعد حقوقی، به معیارهای اخلاقی و عدالت عملی نیز توجه می‌کنند و در موارد لازم آثار قرارداد را تعدیل می‌نمایند (Jan, 2020: 336). چنین رویکردی نشان می‌دهد که نقش دادگاه‌ها در حل اختلافات قراردادی تنها به اعمال قواعد قانونی محدود نیست، بلکه آن‌ها می‌توانند با استفاده از اصول انصاف، عدالت را در روابط قراردادی تقویت کنند. در کنار مراجع قضایی، نهاد داوری نیز نقش مهمی در اعمال موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف ایفا می‌کند. داوری به‌عنوان یکی از

مهم‌ترین روش‌های حل و فصل اختلافات تجاری، معمولاً از انعطاف بیشتری نسبت به دادرسی قضایی برخوردار است. در بسیاری از موارد، طرفین قرارداد در توافق داوری پیش‌بینی می‌کنند که داوران بتوانند اختلاف را بر اساس اصول انصاف و عدالت حل و فصل کنند. این اختیار به داوران اجازه می‌دهد تا علاوه بر قواعد حقوقی، شرایط واقعی رابطه قراردادی و ملاحظات عدالت را نیز در تصمیم‌گیری خود لحاظ کنند. در برخی نظام‌های حقوقی، این شیوه تصمیم‌گیری تحت عنوان «داوری بر اساس انصاف» شناخته می‌شود و داور می‌تواند در صورت توافق طرفین، حتی از برخی قواعد حقوقی نیز برای رسیدن به نتیجه‌ای عادلانه عدول کند (Rustamjonovna, 2023: 26).

در حقوق ایران نیز هرچند مفهوم انصاف به طور صریح در بسیاری از مقررات قانونی ذکر نشده است، اما دادگاه‌ها در عمل در مواردی با توجه به اصول کلی حقوقی و قواعد فقهی، به ایجاد تعادل در روابط قراردادی توجه می‌کنند. قواعدی همچون قاعده لاضرر، منع سوءاستفاده از حق و اصل عدالت از جمله مبانی مهمی هستند که می‌توانند در تصمیم‌گیری قضایی مورد استناد قرار گیرند. افزون بر این، نهادهایی مانند خیار غبن، خیار تدلیس و امکان تعدیل برخی تعهدات قراردادی نیز نشان‌دهنده توجه نظام حقوقی ایران به حفظ تعادل در معاملات است. این نهادها در واقع ابزارهایی هستند که به مراجع قضایی اجازه می‌دهند در موارد خاص از نتایج ناعادلانه ناشی از اجرای قرارداد جلوگیری کنند. برای روشن‌تر شدن نقش مراجع حل اختلاف در اعمال انصاف، می‌توان مهم‌ترین ابزارهای مورد استفاده آن‌ها را در قالب جدول زیر نشان داد.

جدول ۲: ابزارهای مراجع قضایی و داوری در اعمال انصاف در اختلافات قراردادی

ابزار حقوقی یا قضایی	مبنای نظری یا اصول حقوقی ابزار	نحوه اعمال توسط مرجع رسیدگی	نمونه کاربرد اختلافات قراردادی	اثر حقوقی بر تعادل قراردادی
تفسیر منصفانه قرارداد	اصول قراردادی و حسن نیت	تحلیل قصد واقعی طرفین و انتخاب تفسیری که با انصاف سازگارتر است	اختلاف درباره نحوه اجرای تعهدات در قراردادهای تجاری	جلوگیری از تفسیر یک‌جانبه و ایجاد تعادل در اجرای قرارداد
بی‌اعتبار شناختن شروط ناعادلانه	اصل عدالت و حمایت از طرف ضعیف‌تر قرارداد	بررسی ماهیت شرط قراردادی و ارزیابی میزان تعادل آن	شروطی که مسئولیت یکی از طرفین را به طور کامل سلب می‌کند	حذف یا محدود کردن آثار شروط نامنصفانه

تعديل تعهدات قراردادی	نظريه تعادل قراردادی و عدالت اصلاحی	اصلاح میزان یا نحوه اجرای تعهدات در شرایط خاص	تغییر شرایط اقتصادی در قراردادهای اقتصادی	حفظ قرارداد همراه با تعادل اقتصادی
اعمال قاعده منع سوءاستفاده از حق	اصل عدالت و منع رفتار غیرمنصفانه	بررسی نحوه اعمال حقوق قراردادی توسط طرفین	فسخ قرارداد در شرایطی که موجب زیان شدید طرف مقابل می‌شود	جلوگیری از اعمال نامتوازن حقوق قراردادی
استناد به قواعد فقهی و اصول کلی حقوق	قواعدی مانند لاضرر، عدالت و منع ظلم	استفاده از این قواعد برای تحلیل وضعیت حقوقی طرفین	مواردی که اجرای صرف قرارداد موجب ضرر غیرمتعارف می‌شود	فراهم شدن مبنای حقوقی برای تعدیل قرارداد
داوری مبتنی بر انصاف	توافق طرفین بر حل اختلاف بر اساس عدالت و انصاف	داوران می‌توانند علاوه بر قواعد حقوقی، ملاحظات عدالت را نیز لحاظ کنند	اختلافات پیچیده تجاری یا بین‌المللی	تصمیمی منعطف‌تر و نزدیک‌تر به عدالت عملی
استفاده از نظریه حسن نیت	اصل حسن نیت در اجرای قرارداد	ارزیابی رفتار طرفین در مراحل انعقاد و اجرای قرارداد	پنهان کردن اطلاعات مهم در مذاکرات قراردادی	افزایش شفافیت و جلوگیری از رفتارهای فرصت‌طلبانه
بررسی واقعی رابطه قراردادی	تحلیل واقعی روابط اقتصادی و اجتماعی طرفین	توجه به وضعیت اقتصادی، تخصصی و اطلاعاتی طرفین	قراردادهای الحاقی یا مصرف‌کننده	تقویت عدالت قراردادی و جلوگیری از عدم توازن شدید
ایجاد تعادل میان ثبات و عدالت قراردادی	ترکیب اصل لزوم قراردادهای با اصل انصاف	حفظ قرارداد در عین اصلاح نتایج ناعادلانه	اختلافات ناشی از تغییر شرایط بازار	حفظ کارآمدی نظام قراردادهای و افزایش اعتماد حقوقی

در جمع‌بندی می‌توان گفت که مراجع قضایی و داوری نقش اساسی در تحقق موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف دارند. این مراجع با استفاده از ابزارهایی همچون تفسیر منصفانه قرارداد، تعدیل تعهدات و کنترل شروط ناعادلانه می‌توانند تعادل از دست رفته در روابط قراردادی را بازسازی کنند. از دیدگاه نگارنده، کارآمدی این رویکرد زمانی افزایش می‌یابد که مراجع حل اختلاف در کنار رعایت ثبات و پیش‌بینی‌پذیری قواعد حقوقی، به شرایط واقعی روابط قراردادی و معیارهای عدالت نیز توجه داشته باشند؛ زیرا تنها در چنین صورتی است که نظام حقوقی می‌تواند همزمان ثبات و عدالت را در روابط قراردادی تضمین کند.

۴.۵. چالش‌ها و الزامات اعمال موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در نظام حقوق قراردادها

اعمال موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حقوق قراردادها با وجود مزایای قابل توجه، با چالش‌های نظری و عملی متعددی نیز همراه است. یکی از مهم‌ترین چالش‌ها، تعارض احتمالی میان اصل لزوم قراردادها و مداخله مبتنی بر انصاف است. اصل لزوم قراردادها که از اصول بنیادین حقوق خصوصی به شمار می‌رود، بر این مبنا استوار است که قراردادهای معتبر باید مطابق مفاد خود اجرا شوند و طرفین ملزم به رعایت تعهدات توافق شده هستند. این اصل نقش مهمی در ایجاد ثبات و پیش‌بینی‌پذیری در روابط حقوقی دارد. با این حال، در مواردی که اجرای دقیق مفاد قرارداد به نتایج آشکارا ناعادلانه منجر می‌شود، پایبندی مطلق به این اصل ممکن است با عدالت قراردادی در تعارض قرار گیرد. در چنین شرایطی، اصل انصاف می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای تعدیل آثار قرارداد مورد استفاده قرار گیرد. چالش اصلی در اینجا آن است که مداخله مبتنی بر انصاف نباید به گونه‌ای باشد که اصل قطعیت قراردادها را تضعیف کند؛ زیرا در غیر این صورت امنیت حقوقی در روابط اقتصادی کاهش خواهد یافت.

چالش دیگر به ماهیت نسبی و تفسیری مفهوم انصاف مربوط می‌شود. برخلاف قواعد حقوقی که معمولاً دارای ساختار مشخص و قابل پیش‌بینی هستند، انصاف مفهومی انعطاف‌پذیر و تا حدی وابسته به برداشت‌های ارزشی قاضی یا داور است. این ویژگی اگرچه امکان تصمیم‌گیری عادلانه در شرایط خاص را فراهم می‌کند، اما ممکن است در برخی موارد موجب عدم یکنواختی در تصمیمات قضایی شود. به بیان دیگر، اگر معیارهای روشنی برای اعمال انصاف وجود نداشته باشد، ممکن است مراجع مختلف در پرونده‌های مشابه تصمیمات متفاوتی اتخاذ کنند. به همین دلیل، برخی حقوقدانان بر ضرورت تدوین معیارها و اصول راهنما برای اعمال انصاف در تصمیمات قضایی تأکید کرده‌اند تا از بروز چنین ناهماهنگی‌هایی جلوگیری شود (Field, 2019: 58).

از سوی دیگر، توازن میان آزادی قراردادی و حمایت از عدالت قراردادی نیز یکی از مسائل مهم در این حوزه محسوب می‌شود. آزادی قراردادی به طرفین اجازه می‌دهد تا شرایط قرارداد را بر اساس منافع و ترجیحات خود تعیین کنند. این اصل یکی از پایه‌های اصلی اقتصاد بازار و روابط تجاری محسوب می‌شود. با این حال، در برخی موارد آزادی قراردادی ممکن است به تحمیل شرایط ناعادلانه بر یکی از طرفین منجر شود؛ به‌ویژه در قراردادهایی که میان طرفینی با قدرت چانه‌زنی نابرابر منعقد می‌شوند. در چنین شرایطی، مداخله مبتنی بر انصاف می‌تواند ابزاری برای حمایت از عدالت قراردادی باشد. با این حال، این مداخله باید به گونه‌ای انجام شود که مانع از کاهش بیش از حد آزادی قراردادی و

انعطاف‌پذیری روابط اقتصادی نشود. علاوه بر این، یکی از الزامات مهم در اعمال موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف، توسعه معیارهای تحلیلی برای ارزیابی تعادل قراردادی است. برای مثال، در برخی نظام‌های حقوقی از معیارهایی مانند تناسب اقتصادی عوضین، رفتار طرفین در مذاکرات قراردادی، میزان آگاهی و تخصص طرفین و تأثیر اجرای قرارداد بر وضعیت اقتصادی آن‌ها استفاده می‌شود. چنین معیارهایی می‌توانند به مراجع قضایی کمک کنند تا تصمیمات خود را بر اساس تحلیل‌های عینی تر اتخاذ نمایند و از اتکای صرف به برداشت‌های شخصی از مفهوم انصاف پرهیز کنند. در واقع، ترکیب تحلیل اقتصادی قراردادها با اصول انصاف می‌تواند به ایجاد چارچوبی منسجم‌تر برای بررسی تعادل قراردادی منجر شود. از منظر نهادی نیز آموزش و تخصص مراجع حل اختلاف در حوزه حقوق قراردادها و اصول انصاف اهمیت زیادی دارد. قاضی یا داوری که به مبانی نظری عدالت قراردادی و تحلیل اقتصادی قراردادها آگاه باشد، بهتر می‌تواند در شرایط پیچیده تصمیمی اتخاذ کند که هم با قواعد حقوقی سازگار باشد و هم عدالت عملی را تأمین کند. علاوه بر این، استفاده از رویه‌های قضایی منسجم و انتشار آرای مهم می‌تواند به ایجاد وحدت رویه در اعمال انصاف کمک کند. برای جمع‌بندی مهم‌ترین چالش‌ها و الزامات اعمال انصاف در نظام حقوق قراردادها می‌توان از جدول زیر استفاده کرد.

جدول ۳: چالش‌ها و الزامات اعمال موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف در حقوق قراردادها

چالش یا الزام	توضیح مسئله	پیامد احتمالی در صورت عدم توجه	راهکار یا رویکرد پیشنهادی
تعارض با اصل لزوم قراردادها	مداخله مبتنی بر انصاف ممکن است اصل قطعیت قراردادها را تحت تأثیر قرار دهد	کاهش پیش‌بینی‌پذیری در روابط قراردادی	اعمال محدود و هدفمند انصاف در موارد استثنایی
نسبی بودن مفهوم انصاف	امکان برداشت‌های متفاوت از مفهوم انصاف در تصمیمات قضایی	صدور آرای متفاوت در پرونده‌های مشابه	تدوین معیارهای راهنما برای اعمال انصاف
تعارض با آزادی قراردادی	مداخله بیش از حد ممکن است آزادی توافق طرفین را محدود کند	کاهش انعطاف‌پذیری روابط اقتصادی	ایجاد تعادل میان آزادی قراردادی و عدالت قراردادی
نبود معیارهای مشخص تشخیص عدم تعادل	دشواری در تشخیص موارد واقعی عدم تعادل قراردادی	تصمیم‌گیری‌های سلیقه‌ای	استفاده از شاخص‌هایی مانند تناسب اقتصادی عوضین

نابرابری	قدرت	امکان تحمیل شروط ناعادلانه بر	افزایش بی‌عدالتی در	تقویت نظارت قضایی بر
چانه‌زنی		طرف ضعیف‌تر قرارداد	روابط قراردادی	شروط قراردادی
فقدان رویه قضایی		اختلاف در نحوه اعمال انصاف	کاهش اعتماد به نظام	توسعه و انتشار رویه‌های
منسجم		توسط دادگاه‌ها	حقوقی	قضایی
کمبود تخصص در		پیچیدگی قراردادهای مدرن و	تصمیمات غیرکارآمد در	آموزش تخصصی قضات و
تحلیل قراردادهای		تجاری	حل اختلافات	داوران در حوزه قراردادهای
عدم توجه به تحلیل		نادیده گرفتن آثار اقتصادی	ایجاد اختلال در تعادل	ترکیب تحلیل اقتصادی با
اقتصادی قرارداد		تصمیمات حقوقی	اقتصادی قرارداد	اصول انصاف

در جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که اعمال موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف اگرچه می‌تواند نقش مهمی در تحقق عدالت قراردادی ایفا کند، اما موفقیت آن مستلزم رعایت مجموعه‌ای از الزامات نظری و نهادی است. از دیدگاه نگارنده، مهم‌ترین شرط کارآمدی این رویکرد آن است که اصل انصاف به‌عنوان مکمل قواعد حقوقی مورد استفاده قرار گیرد نه جایگزین آن‌ها. در چنین صورتی، می‌توان میان ثبات روابط قراردادی و تحقق عدالت عملی تعادل برقرار کرد و نظام حقوق قراردادهای را به سوی کارآمدی و عدالت بیشتر هدایت نمود.

جدول ۴. چارچوب تحلیلی موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حل و فصل اختلافات قراردادی

مؤلفه اصلی چارچوب	مبنای نظری	ابزارهای مرتبط	حقوقی	کارکرد در حل اختلاف	پیامد نهایی در نظام قراردادهای
عدالت به مثابه انصاف	نظریه رالز در توزیع منصفانه مزایا و تعهدات	تفسیر عادلانه قرارداد، بازتوزیع متوازن آثار تعهدات	جلوگیری از تحمیل نابرابری ناموجه در روابط قراردادی	تقویت توزیعی در نظام قراردادهای	عدالت
کرامت انسانی	اصل رفتار با اشخاص به عنوان غایت (کانت)	منع سوءاستفاده از موقعیت برتر، شروط تحمیلی	حمایت از طرف ضعیف‌تر و جلوگیری از بهره‌برداری ابزاری	انسانی‌سازی روابط قراردادی	
اصول حقوقی تکمیلی	نظریه اصول دورکین	استناد به عدالت، حسن نیت و انصاف در تفسیر	پر کردن خلأهای قانونی و حل موارد ابهام	افزایش انعطاف‌پذیری نظام حقوقی	
قاعده لاضرر و منع ظلم	فقه امامیه و حقوق اسلامی	جلوگیری از اجرای قراردادی که موجب ضرر غیرمترعارف شود	اصلاح نتایج ناعادلانه ناشی از اجرای صرف قرارداد	بازسازی تعادل در روابط اقتصادی	

عدالت اصلاحی	نظریه‌های کلاسیک عدالت	تعدیل تعهدات و جبران عدم تعادل	بازگرداندن وضعیت متوازن میان طرفین	تقویت جبرانی	کارکرد حقوق قراردادها
اصل حسینیت	حقوق تطبیقی و حقوق انگلستان	ارزیابی رفتار طرفین در انعقاد و اجرای قرارداد	جلوگیری از رفتار فرصت‌طلبانه فریبکارانه	افزایش شفافیت و اعتماد در روابط قراردادی	
تبادل اقتصادی عوضین	تحلیل اقتصادی قراردادها	بررسی تناسب ارزش تعهدات	جلوگیری از برهم خوردن شدید توازن اقتصادی	کارآمدی قراردادها	بیشتر
داوری بر انصاف	توافق ارادی طرفین در داوری	تصمیم‌گیری بر اساس عدالت و انصاف	ارائه راه‌حل منعطف و متناسب با شرایط خاص	کاهش تنش و حفظ روابط تجاری	
تفسیر پویا از اصل لزوم قراردادها	ترکیب ثبات قراردادی و عدالت عملی	حفظ قرارداد همراه با اصلاح آثار ناعادلانه	جلوگیری از فروپاشی روابط قراردادی	تحقق تعادل میان قطعیت و عدالت	
نظارت قضایی هدفمند	رویکرد نهادی در حقوق معاصر	کنترل شروط ناعادلانه و رفتار غیرمنصفانه	ایجاد امنیت حقوقی همراه با عدالت	افزایش عمومی به نظام قضایی	اعتماد

بررسی مبانی نظری، کارکردهای عملی، نقش مراجع حل اختلاف و چالش‌های پیش‌رو نشان می‌دهد که «موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف» مفهومی صرفاً اخلاقی یا انتزاعی نیست، بلکه چارچوبی تحلیلی برای بازسازی تعادل در روابط قراردادی است. این رویکرد از یک سو ریشه در نظریه‌های فلسفه حقوق — همچون عدالت به مثابه انصاف رالز، اصل کرامت انسانی کانت و نظریه اصول دورکین — دارد و از سوی دیگر در سنت فقه اسلامی و قواعدی مانند لاضرر و منع ظلم نیز قابل ردیابی است. در سطح حقوق تطبیقی نیز اصل حسن نیت، کنترل شروط ناعادلانه و سنت حقوق انصاف در نظام‌های مختلف، بیانگر پذیرش تدریجی این رویکرد در عمل است. تحلیل انجام‌شده نشان داد که موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف در سه سطح قابل بررسی است:

نخست، سطح مفهومی که به تبیین نسبت میان عدالت، انصاف و حاکمیت اراده می‌پردازد؛ دوم، سطح کارکردی که ابزارهایی مانند تفسیر منصفانه، تعدیل تعهدات و کنترل شروط ناعادلانه را در بر می‌گیرد؛

و سوم، سطح نهادی که به نقش دادگاه‌ها و داوری در اعمال این موازنه مربوط می‌شود.

نوآوری اصلی این پژوهش در ارائه چارچوبی تلفیقی است که میان مبانی فلسفی عدالت، اصول فقهی و ابزارهای عملی حقوق قراردادهای پیوند برقرار می‌کند. بر اساس این چارچوب، انصاف نه به‌عنوان جایگزین قواعد حقوقی، بلکه به‌عنوان مکمل آن‌ها عمل می‌کند. هدف از اعمال انصاف، تضعیف اصل لزوم قراردادهای نیست، بلکه جلوگیری از نتایج آشکارا ناعادلانه‌ای است که ممکن است از اجرای خشک قواعد ناشی شود. از دیدگاه نگارنده، مهم‌ترین دستاورد این رویکرد ایجاد «تعادل پویا» میان ثبات حقوقی و عدالت عملی است. اگر نظام حقوق قراردادهای صرفاً بر قطعیت و الزام قراردادی تأکید کند، ممکن است در مواردی به بی‌عدالتی منجر شود؛ و اگر صرفاً بر انصاف تکیه کند، امنیت حقوقی تضعیف خواهد شد. موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف می‌کوشد این دو ارزش بنیادین را در کنار یکدیگر حفظ کند. چنین رویکردی می‌تواند به افزایش کارآمدی نظام قراردادهای، تقویت اعتماد عمومی به مراجع حل اختلاف و ارتقای عدالت در روابط اقتصادی و اجتماعی بینجامد.

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف را می‌توان به‌عنوان چارچوبی نظری و عملی برای ایجاد تعادل میان الزامات حقوقی و مقتضیات عدالت در روابط قراردادی تحلیل کرد. بررسی مبانی نظری این مفهوم آشکار ساخت که انصاف در حقوق قراردادهای صرفاً یک مفهوم اخلاقی یا ارزشی نیست، بلکه ریشه در مجموعه‌ای از نظریه‌های فلسفه حقوق، اصول عدالت و قواعد بنیادین نظام‌های حقوقی دارد. در این چارچوب، انصاف به‌عنوان سازوکاری برای تعدیل اجرای سخت‌گیرانه قواعد حقوقی عمل می‌کند و در مواردی که اجرای صرف مفاد قرارداد می‌تواند به نتایج ناعادلانه منجر شود، امکان بازسازی تعادل میان حقوق و تعهدات طرفین را فراهم می‌آورد. تحلیل نظری این پژوهش نشان داد که موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف از یک سو با اصول بنیادینی همچون حاکمیت اراده و اصل لزوم قراردادهای در ارتباط است و از سوی دیگر با مفاهیمی نظیر عدالت قراردادی، حسن نیت، منع سوءاستفاده از حق و تعادل اقتصادی عوضین پیوند دارد. به همین دلیل می‌توان گفت که این رویکرد تلاش می‌کند میان ثبات و پیش‌بینی‌پذیری حقوقی از یک سو و تحقق عدالت عملی در روابط قراردادی از سوی دیگر تعادل برقرار کند. بر این اساس، پاسخ به سؤال اصلی پژوهش مبنی بر اینکه مبانی نظری و کارکردهای عملی موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف در حل اختلافات قراردادی چیست، نشان می‌دهد که این مفهوم بر ترکیبی از اصول عدالت، قواعد فقهی، نظریه‌های فلسفی و ابزارهای عملی حقوق قراردادهای استوار است و به‌عنوان یک سازوکار تکمیلی می‌تواند در کنار قواعد

سنتی حقوق قراردادهای برای اصلاح نتایج ناعادلانه به کار گرفته شود. از منظر کارکردی نیز نتایج پژوهش نشان داد که موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف دارای نقش‌های متعددی در فرآیند حل و فصل اختلافات قراردادی است. مهم‌ترین این کارکردها شامل تفسیر منصفانه قراردادهای، تعدیل تعهدات در شرایط غیرعادی، کنترل شروط ناعادلانه و جلوگیری از سوءاستفاده از حق است. این ابزارها به مراجع حل اختلاف اجازه می‌دهند تا در مواجهه با شرایط پیچیده و متغیر روابط قراردادی، تصمیماتی اتخاذ کنند که علاوه بر رعایت قواعد حقوقی، با معیارهای عدالت نیز سازگار باشد. بررسی نقش دادگاه‌ها و نهاد داوری نیز نشان داد که این مراجع می‌توانند با بهره‌گیری از اصول انصاف و حسن نیت، تعادل از دست‌رفته در روابط قراردادی را بازسازی کنند. در واقع، اعمال انصاف در این حوزه نه به معنای نادیده گرفتن قواعد حقوقی، بلکه به معنای تفسیر و اجرای آن‌ها در پرتو عدالت است. با این حال، یافته‌های پژوهش همچنین نشان داد که اعمال این رویکرد با چالش‌هایی مانند نسبی بودن مفهوم انصاف، احتمال تضعیف قطعیت قراردادهای و دشواری تعیین معیارهای دقیق برای تشخیص عدم تعادل قراردادی مواجه است. از این رو، کارآمدی موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف در گرو آن است که مراجع حل اختلاف با رویکردی محتاطانه و مبتنی بر معیارهای تحلیلی مشخص از این ابزار استفاده کنند تا ضمن حفظ ثبات قراردادهای، از بروز نتایج ناعادلانه جلوگیری شود. در جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت که موازنه معادلات حقوقی مبتنی بر انصاف رویکردی است که می‌تواند نقش مهمی در ارتقای کارآمدی نظام حقوق قراردادهای ایفا کند. این رویکرد با ایجاد تعادل میان ثبات حقوقی و عدالت عملی، زمینه را برای حل منصفانه‌تر اختلافات قراردادی فراهم می‌سازد و در عین حال از بروز بی‌عدالتی‌های ناشی از اجرای خشک قواعد جلوگیری می‌کند. بر اساس نتایج این پژوهش، استفاده هدفمند از اصل انصاف می‌تواند به تقویت اعتماد عمومی به نظام حقوقی و افزایش مشروعیت تصمیمات قضایی کمک کند. با این حال، تحقق کامل ظرفیت‌های این رویکرد مستلزم توجه به برخی الزامات نهادی و علمی است. در این راستا چند پیشنهاد کلی قابل طرح است: نخست آنکه لازم است معیارهای روشن‌تری برای تشخیص عدم تعادل قراردادی و نحوه اعمال انصاف در تصمیمات قضایی تدوین شود تا از بروز تصمیمات سلیقه‌ای جلوگیری گردد. دوم آنکه توسعه آموزش‌های تخصصی برای قضات، داوران و سایر فعالان حقوقی در حوزه عدالت قراردادی و تحلیل اقتصادی قراردادهای می‌تواند به ارتقای کیفیت تصمیم‌گیری در حل اختلافات کمک کند. سوم آنکه گسترش پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در حوزه حقوق قراردادهای، فلسفه

حقوق و اقتصاد حقوقی می‌تواند به غنای نظری مفهوم موازنه حقوقی مبتنی بر انصاف و ارائه مدل‌های کاربردی‌تر برای استفاده در نظام‌های حقوقی معاصر منجر شود.

References

- Abdali, M. (2023). *Daramadi bar falsafe-ye hoquq va nazariyeh-haye hoquqi* [An introduction to philosophy of law and legal theories]. Tehran: Majd Publications. [In Persian]
- Alborzi Verki, M. and Motiei, E. (2018). A Comparative Study on the Equity and Ex Aequo Et Bono. *Comparative Law Researches*, 22(3), 137-162. [In Persian]
- Amini, M., Pishnamaz, S. A. and Bahramy, E. (2022). Judicial Intervention in Value Equilibrium based on economic analysis of consideration; A Solution to Deviate from Monopoly of Termination. *Journal of Islamic Law Research*, 23(2), 231-262. doi: 10.30497/law.2022.242927.3231 [In Persian]
- Ashouri, M., Yazdi, A., Hashemi, S. M., & Bashiriyeh, H. (2026). *Hoghoogh-e bashar va mafahim-e mosavat, ensaf va edalat* (2nd ed.) [Human rights and the concepts of equality, fairness, and justice]. Tehran: Khorsandi. [In Persian]
- Bazarpach, H., & Sabahi Geraghani, M. (2024). *Jaygah-e asl-e ensaf dar hoquq-e mozooh-ye Iran va hoquq-e Engelistān* [The position of the principle of fairness in Iranian positive law and English law]. *Pazhuheshhaye Bonyadin dar Hoquq*, 1(3), 196–216. [In Persian]
- Braithwaite, John. (2024). *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dworkin, Ronald. (2016). *Taking Rights Seriously*. (Persian translation). Tehran: Gahan Publishing. [Original: Dworkin, R. (1977). *Taking Rights Seriously*. Cambridge, MA: Harvard University Press.]
- Eftekhari, R., Rahpeyik, S., & Farahzadi, A. A. (2022). *Barrasi-ye ensaf-e mahavi be onvan-e mabna-ye elzam-avari-ye gharardad* [Substantive fairness as a basis for contractual binding]. *Pazhuheshnameh-ye Hoquq-e Eslami*, 23(3), 401–435. [In Persian]
- Esfandiyari, A. (2023). *Tawjih-e abzarhaye mobadeleh-pazir dar nezam-e hoquqi-ye Engelis ba negahi be hoquq-e Iran* [Justification of negotiable instruments in the English legal system with a look at Iranian law]. *Faslnameh Tahqiqat-e Hoquq-e Khosusi va Keyfari*, 55, 133–152. [In Persian]
- Field, R. (2019). Applying the principle of fairness. *Proctor, The*, 39(8), 34.
- Haqi, I. (2023). *Ensaf az manzar-e feqh va hoquq-e Eslami* (1st ed.) [Fairness from the perspective of Islamic jurisprudence and law]. Tehran: Avvalinha. [In Persian]
- Jan, H. (2020). The principle of good faith and fair dealing in English contract law. *Правоведение*, 64(3), 312-325.
- Kant, Immanuel. (2025). *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. (Translated by Mary Gregor). Cambridge: Cambridge University Press.

- Karami Kalemati, F., & Gandamkar, R. H. (2021). *Asl-e hosn-e niyyat va ensaf dar tafsir-e gharardadha dar hoquq-e Iran va Engelistān* [The principle of good faith and fairness in the interpretation of contracts in Iranian and English law]. [In Persian]
- Khorshidi, S., Ghaemi Khargh, S. M. and Moghadas, S. (2026). Contractual Justice and Equity in Smart Contracts: A Comparative Study of Iranian Law and Common Law-Based Systems. (e735137). *Journal of Research and Development in Comparative Law*, e735137 doi: 10.22034/law.2026.2070934.1701. [In Persian]
- Mirnaghi-zadeh, M., Masoudi, N., Lotfi, A., & Pashazadeh, H. (2022). *Mabani-ye nazari va mostanadat-e qanuni-ye teori-ye movazeneh dar feqh-e Emamiyeh, hoquq-e gharardad-haye Iran va asnad-e beynolmelali CISG va PECL* [Theoretical foundations and legal bases of the balance theory in Imami jurisprudence, Iranian contract law, and international instruments CISG and PECL]. *Faslnameh-ye Jameh Shenasi-ye Siasi-ye Iran*, 27, 3549–3564. [In Persian]
- Pendar, H. (2017). *Jostari feqhi va hoquqi piramun-e qaedehe-ye edalat* [A jurisprudential and legal study on the rule of justice]. Tehran: Azargan. [In Persian]
- Pustorino, P. (2023). Right to Liberty and Security, Right to a Fair Trial and Principle of No Punishment without Law. In Introduction to International Human Rights Law (pp. 151-168). The Hague: TMC Asser Press.
- Rawls, John. (2023). *A Theory of Justice (Revised Edition)*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rustamjonovna, T. M. (2023). Representation of the principle of fairness in different areas of law. *Intellectual education technological solutions and innovative digital tools*, 2(15), 17-23.
- Vaccari, E. (2020). Promoting fairness in English insolvency valuation cases. *International Insolvency Review*, 29(2), 285-312.
- Williamson, Oliver E. (2025). *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Free Press.
- Zarchehre, F. (2025). Equity as a Legal Source in Domestic Arbitration. *Eleventh National Conference on Modern Studies and Research in Humanities, Management, and Entrepreneurship of Iran*, Tehran. [In Persian]